Голові Разової спеціалізованої ради
Запорізького національного університету,
доктору філологічних наук, професору,
завідувачу кафедри української мови
Христіаніновій Раїсі Олександрівні

ВІДГУК

офіційного опонента **Купчинської Зоряни Олегівни**, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка про дисертацію **Лугової Дар'ї Володимирівни «Динаміка іменника́ м. Запоріжжя кінця XVIII – початку XXI ст.»**, подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія (Запоріжжя, 2025).

Динаміку іменника́ якоїсь території науковці в українському мовознавстві неодноразово актуалізували, однак цей напрямок антропоніміки потребує ще значних напрацювань, адже ця проблема не лише цікава з огляду функціонування антропонімів у мові, але й усебічного вивчення як необхідної передумови створення узагальнювального дослідження в галузі соціоономастики, що вивчає взаємодію онімів із соціумом, функціонування та зміну власних назв у суспільстві. Кожний регіон України вирізняється своєрідністю, однак Запорізький край особливий для українців не лише своєю історією, але й мовою, зокрема антропонімією, адже в ній знайшли

відображення різні сторони мовної діяльності народу на історичних етапах культурного і соціального розвитку. Дотепер не було здійснено аналіз діахронного іменника́ Запоріжжя, тому це й зумовлює актуальність дослідження. Метою дисертації Лугова Д. В. визначила дослідити склад чоловічих та жіночих власних особових імен м. Запоріжжя кін. XVIII – поч. XXI ст., систематизувати й проаналізувати динаміку іменника́ протягом досліджуваного періоду. У роботі висунуто низку амбітних завдань: описати теоретичні основи дослідження динаміки іменника́ України, у тому числі соціально-історичні джерела власних особових імен міста Запоріжжя та розробити методологійне підґрунтя ономастичного аналізу; з'ясувати склад іменника́ міста Запоріжжя кінця XVIII – початку XXI ст. та визначити хронологію його розвитку і становлення; визначити походження та варіанти особових імен, які внесені до метричних і актових книг упродовж 1774 – 2020 рр.; встановити статистичну організацію запорізького іменника́ та визначити популярні, широковживані, маловживані й рідкісні особові імена; виявити загальні закономірності й тенденції розвитку іменника́ міста Запоріжжя з кінця XVIII до початку XXI ст. та проаналізувати темпи його функціювання на кожному хронологічному зрізі; простежити якісне та кількісне оновлення іменника́ протягом досліджуваного періоду.

Безперечно, з усіма вказаними завданнями Лугова Д. В. успішно впоралася, що дозволяє говорити про вагоме значення її дослідження як у теоретичній площині, так і в практичній.

Забігаючи вперед, слід наголосити, що всі ці завдання корелюються з висновками, а це свідчить про високий рівень усвідомленості дисертанта.

Особливої уваги заслуговує джерельна база дослідження, адже студіювання «метричних книг із позицій ономастичних студій становить особливий інтерес для сучасної лінгвістики, бо дає змогу простежити не лише історію, соціальні та демографічні процеси в місті Запоріжжі, етнічний склад його населення, а й виявити основні тенденції та традиції номінаційних процесів певного періоду в розвитку антропонімікону міста» (с. 18).

Лугова Д. В. використала також відомості з Державного реєстру актів цивільного стану в Запорізькій області Управління державної реєстрації Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції. Дуже важливим є й те, що було проведено польові записи іменникá, виконані протягом останнього десятиліття. Такий підхід до збору фактичного матеріалу свідчить про серйозні наміри здійснити комплексний аналіз динаміки іменникá міста Запоріжжя кінця XVIII – початку XXI ст. на базі близького до вичерпності фактажі.

Щодо наукової новизни цієї праці, то наголошу лише на двох позиціях: 1) уперше здійснено аналіз складу, простежено динаміку чоловічого та жіночого іменникá м. Запоріжжя кінця XVIII – початку XXI ст.; 2) у науковий обіг уведено і проаналізовано імена жителів міста Запоріжжя з 1774 по 2020 рр.

У дисертаційній роботі Лугова Д.В. застосувала низку методів, специфіка дослідження передбачає особливо ретельного використання статистичного методу, який дав можливість визначити загальну кількість чоловічих і жіночих онімів, здійснити їх цілісний аналіз за кількістю носіїв популярні, широковживані, маловживані та рідкісні особові імена; простежити якісне й кількісне оновлення іменникá як на окремих хронологічних зрізах, так і в межах усього досліджуваного періоду. Особливо важливим у дисертації є порівняльно-зіставний метод, який застосовано для порівняльного аналізу іменникá містян на різних хронологічних зрізах.

Дисертантка апробувала результати свого дослідження на багатьох конференціях (на шести міжнародних наукових конференціях і чотирьох конференціях всеукраїнського рівня), а основні положення дисертації викладено в одинадцяти наукових публікаціях, серед яких чотири одноосібні статті надруковано у фахових виданнях України, сім публікацій – у збірниках наукових праць і матеріалах конференцій, свідчить про системний і

серйозний підхід у дослідженні цієї теми і десять наукових праць, які додатково відображають наукові результати.

Дисертаційна робота Лугової Д.В. чітко структурована, вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (220 позицій) та додатків (8).

Дослідження здійснено в межах планової наукової теми «Ономастикон Запорізької області» (номер державної реєстрації 0123U102495) кафедри української мови Запорізького національного університету.

Потреба в дослідженнях такого рівня існує завжди, тому що вони є орієнтирами для наступних наукових студій у цій галузі знань. В українській ономастиці дещо зроблено стосовно динаміки антропонімікону, однак залишилося чимало завдань для наступних студій такого типу, адже лише системне дослідження власних назв у діахронії та на всій території України уможливить теоретичне й практичне узагальнення щодо формування, функціонування та адаптації іменника́ українців у різних регіонах і в різний час. Репрезентований фактичний матеріал дисертації, теоретичні положення, узагальнення та висновки зможуть поглибити знання про систему власних імен українців, а матеріали дослідження можуть бути використані для підготовки й викладання спецкурсів і спецсемінарів з української і слов'янської ономастики, історії регіональної антропоніміки, а також у лексикографічній практиці.

У Вступі дисертації переконливо обґрунтовано актуальність вивчення динаміки іменника́ Запоріжжя кінця XVIII – початку XXI ст., формулювання мети і завдань роботи, з'ясування її наукової новизни і теоретичного та практичного значення, методів дослідження, опису апробації результатів дослідження тощо.

Перший розділ «**Теоретичні засади вивчення історії розвитку та динаміки особових імен**» є теоретичним підґрунтям усієї дисертації. Він складається з трьох підрозділів. У першому підрозділі «Історія вивчення української антропонімії та перспективи досліджень динаміки іменника́»

докладно розглянуто та проаналізовано праці, присвячені регіональним студіям антропонімікону українських мовознавців. Слід зазначити, що цей підрозділ переобтяжений об'ємним реферуванням статей, за якими «губиться» наукова позиція самого дисертанта. Хотілося б відчути систему антропонімічних координат самої дослідниці. Однак цей розділ засвідчує, що Лугова Д. В. актуалізує та вводить до широкого наукового обігу багату спеціальну наукову літературу, що стосується антропонімії. На основі проведеного аналізу праць, присвячених історії розвитку та динаміки української антропоніміки, Лугова Д. В. робить висновок про те, що «в сучасній ономастиці представлені як вагомі загальнотеоретичні, так і вузькотематичні дослідження, об'єктом яких є специфіка становлення та розвиток локальних і регіональних іменних систем України». Особливу увагу дисертантка звертає на ті праці, в яких відображена соціальна природа імені людини, адже вагомим компонентом її дослідження є соціолінгвістичний аспект. Тому другий підрозділ «Соціально-історичні джерела дослідження іменника́ міста Запоріжжя» присвячено обґрунтуванню тези про те, вибір імені на конкретному історичному етапі зумовлений не лише національною традицією називання, а й різними соціальними, історичними, політичними змінами та явищами.

На основі фактичного матеріалу метричних книг місцевої церкви, архівних документів і записів Державного реєстру актів цивільного стану населення, його аналізу дисертантка вйокремила два періоди у становленні місцевого іменника́: іменна система міста Олександрівськ та іменна система міста Запоріжжя.

Перший період становлення іменника́ міста Олександрівськ Лугова Д. В. пов'язує з офіційною та стихійною колонізацією земель після скасування Січі та з будівництвом Олександрівської фортеці, яке розпочалося у другій половині серпня 1770 р., що дало можливість сформувати на цій території важливе в економічному та культурному плані

адміністративне утворення зі своєю місцевою культурою та суспільно-політичним життям.

Дисертантка зазначає, що початок ХХ століття характеризувався значними історико-політичними зрушеннями: жовтневий переворот, громадянська війна, постійний переділ влади, епідемія тифу та голод призвело до скорочення населення міста Олександрівськ майже вдвічі, що прямопропорційно позначилося на іменникý.

А наступний період формування локального іменникá «починається з перейменуванням міста Олександрівськ у Запоріжжя та інтенсивної розбудови цієї території». Ось тут і виникає питання: чи доцільно виділяти періоди, опираючись на «перейменуванням міста Олександрівськ у Запоріжжя»? Чи не варто зважити на історико-політичні та соціальні чинники початку ХХ ст.? Особливо важливим, видається, є питання впливу ідеології в радянський період, адже це видно з подальшого аналізу матеріалу. Те саме питання стосується і кінця ХХ ст. і початку ХХІ ст., адже це вже не був радянський період, змінилися соціальні й політичні умови формування іменникá. Однак наслідки русифікації залишилися доволі глибокі, про цю проблему варто теж писати, бо ж фактаж іменникá свідчить про це. Вважаю, що формалізований підхід у виокремленні періодів формування іменникá Запоріжжя дещо спрощує роботу, не дає «відчути» соціально-історичних, ідеологічних і політичних чинників впливу на систему власних імен цього регіону.

Третій підрозділ «Методологія антропонімних досліджень іменникá м. Запоріжжя» репрезентував специфіку застосування комплексу лінгвістичних методів (описового, порівняльно-зіставного та статистичного) для досліджуваного фактичного матеріалу. Дисертантці слід було бути обережнішою і коректнішою, коли пише таке: «У залежності від об'єкту, мети та завдання дослідження ономатологи використовують такі спеціальні методи: описовий, історичний, порівняльно-історичний, ареальний,

семіотичний, стилістичний, лінгвопсихологічний, статистичний із прийомами хронологічних зрізів». Перелічені методи не є спеціальними.

На жаль, у цьому підрозділі не розмежовано методологію та методику опрацювання онімного матеріалу, хоч згадується про «різні методики дослідження» (с. 45). Слід зазначити, що все ж таки методика представлена, бо маємо репрезентовані таблиці Microsoft Excel у форматі "ім'я" і "дата народження носія" (с. 47). Наголошую на тому, що представлення методики студіювання діахронного іменникá дуже важливе, бо може в майбутньому слугувати взірцем для опрацювання онімного фактажу інших регіонів.

Авторський доробок найбільшою мірою відображають два наступні розділи дисертації, вони й викликають надзвичайне зацікавлення.

Другий розділ (**Іменнѝк міста Олександрівськ (1774–1921 рр.)**) структуровано на підрозділи: 1. Загальна характеристика антропонімної системи міста Олександрівськ. 2. Динаміка складу іменникá м. Олександрівськ (1774–1921 рр.). 3. Особові імена м. Олександрівськ: походження та варіанти.

У першому підрозділі Лугова Д.В. докладно описала метричні книги, на основі яких було здійснено аналіз антропонімікону. Автор звертає увагу на історичні, релігійні, соціальні тощо чинники формування системи антропонімії в Олександрівську, однак не зрозуміло, чому саме виділено чотирнадцять хронологічних зрізів у межах 1774–1921 рр. Якою була мотивація для вѝокремлення саме таких часових рівнів? У підрозділі зазначено, що «матеріал у процесі дослідження репрезентовано за десятиліттями». Виникає запитання: який коефіцієнт корисної дії такого поділу для наукового дослідження? Про це, очевидно, варто було написати в методиці проведення таких студій.

У другому підрозділі дисертантка стверджує, що «саме соціолінгвістичний підхід до аналізу динаміки іменникá м. Олександрівськ спроможний дати відповідь на фундаментальні питання лінгвістичного, етнічного й часом навіть суспільно-політичного характеру, встановити

характерні особливості локальної іменної системи». І весь фактичний матеріал, представлений у цьому підрозділі, його аналіз підтверджує цю тезу. Особливу увагу привертають додатки до дисертації, які є вичерпним підтвердженням того, про що йдеться в розділі роботи. Саме ці таблиці з фактажем свідчать про скрупульозність, відповідальність та доброчесність дисертантки. Педантизм у репрезентації фактичного матеріалу в додатках підтверджують думку про те, що в роботах із ономастики визначальними є діахронно зібрані власні назви, які згодом можуть стати основою лексикографічної праці. Бажаю Дар'ї Володимирівні в недалекому майбутньому доопрацювати й оформити дисертацію в монографію і словник антропонімів Запорізького краю.

У третьому підрозділі Лугова Д. В. представила аналіз власних імен щодо походження та їхніх варіантів. Особливо сильною є частина роботи, де репрезентовано варіантність імен, адже поповнення іменника́ відбувалося шляхом варіацій уже відомих власних назв, які виникли в результаті орфографічних (графічних, фонетичних, лексичних та структурних) помилок.

Третій розділ дисертації **«Іменни́к міста Запоріжжя XX – початку XXI століття»** структуровано дещо по-іншому, дисертантка аналізує матеріал у межах трьох розділів: Статистичні дані запорізьких особових імен 1930 – 2020 рр.; Групи імен за походженням та соціолінгвістичні чинники називання; Варіанти особових імен мешканців м. Запоріжжя. Виділено десять хронологічних зрізів, які, як і в попередньому розділі, також визначаються десятиліттями. У цьому розділі особливу увагу Лугова Д.В. приділяє популярним, широковживаним, маловживаним та рідкісним іменам. Думаю, що така рубрикація параграфів мала б супроводжуватися поясненнями різниці між популярними і широковживаними, між маловживаними і рідкісними, адже ці прикметники попарно є близькими синонімами. То ж які критерії розмежування між цими атрибутами? Ще згадується поняття «модного» імені. Модний разом із популярним і широковживаним теж належить до одного синонімічного ряду. Переконана, що виокремлювати такі

імена – дорога до постійного сумніву щодо належності того чи того імені до тої чи тої групи імен.

Цікавим і добре проаналізованим є підрозділ «Варіанти особових імен мешканців м. Запоріжжя», адже «іменни́й фонд актових записів м. Запоріжжя 1930 – 2020 рр. оновлювався, розширювався та закріплювався в офіційному вжитку внаслідок використання імен, що мали фонетичні, словотвірні, лексичні, морфологічні та інші різноманітні варіанти».

Дозволю собі процитувати: «Склад чоловічого іменника́ м. Олександрівськ 1774 – 1921 рр. (див. додаток В) представлений особовими іменами, що походять з різних західних і східних мов, з-поміж яких переважають пропріативи таких груп: 1) християнські особові імена; 2) запозичені імена; 3) імена слов'янського походження; 4) рідкісні (з непрозорою семантикою)» (с. 84). Із цього контексту виходить, що християнські не є запозичені? Далі таке: якщо перші три групи виокремлено на основі походження, то «рідкісні (з непрозорою семантикою)» – на основі функціонування. І ще одне: чи мають імена семантику?

Слід звернути увагу, на нашу думку, на ономастичну термінологію. Стосовно неї є кілька зауважень. Онімний – той, що стосується оніма, ономастичний – той, що стосується ономастики – науки, яка займається онімією. Тому вважаю, що словосполучення «ономастичний матеріал» (с. 38, 45, 52, 53) не є оправданим. Слід сказати, що в роботі переважає коректний слововжиток, напр. «ономастичних студій» (с. 18), «антропонімних систем» (с. 24), онімного матеріалу (с. 28), «антропонімного фонду» (с. 35) тощо.

Маю застереження щодо вжитого терміна «варіативний». Чому не «варіантний» < від варіант? «Варіативний» < від варіатив? До речі, терміна «варіатив» в «Словнику лінгвістичних термінів» Д. Ганича, І. Олійника нема. Епізодично зафіксовано стилістичні невправності: «нами зібрано» (с. 35), «імена описувалися» (с. 49), «додалися нові імена» (с. 74), «дисертаційного дослідження» (с. 26, 31, 110); «можна зробити висновок» (с. 33), «поповнився

рядом нових онімів» (с. 82), «наявність у них ряду рідкісних імен» (с. 83), «з цього приводу» (с. 99), «можемо віднести» (с. 101) тощо.

Висновки випливають із тексту дисертації і кореспондуються з поставленими завданнями. У Висновках чітко узагальнено основні результати виконаної роботи.

Оцінюючи дисертацію в цілому, можемо зазначити, що Лугова Д.В. досягла поставленої мети, оскільки її робота є самостійним, концептуально завершеним дослідженням, яке містить важливі теоретико-методологічні узагальнення. Наведені побажання мають дискусійний характер і так само, як і зауваження, суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої праці.

Насамкінець варто сказати, що Луговій Дар'ї Володимирівні вдалося повністю виконати поставлені завдання. Це цікаве дослідження, здійснене з урахуванням досягнень сучасної лінгвістики, воно займе почесне місце серед найкращих праць, які вказують шлях до поглибленого вивчення антропонімії. Враховуючи актуальність теми і новизну отриманих здобувачем наукових результатів, їхню обґрунтованість і достовірність, а також практичну цінність сформованих положень та висновків, маємо всі підстави вважати дисертаційну роботу з теми «**Динаміка іменника м. Запоріжжя кінця XVIII – початку XXI ст.**» такою, що відповідає вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року №40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 759 від 31.05.2019) та Постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року №44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установу про присудження ступеня докора філософії» (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 341 від 21.03.2022, № 502 від 19.05.2023), а її автор – Лугова Дар'я Володимирівна – заслуговує

на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія.

Офіційний опонент

Доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
імені професора Івана Ковалика
Львівського національного університету
імені Івана Франка — З.О. Купчинська